

A TÁRSADALMI STRUKTÚRA FOGALMA, ÖSSZETETTSÉGE ÉS A TÁRSADALMI HÁLÓZATOK

Farkas Zoltán

farkas.zo52@gmail.com

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2019.2.101

Absztrakt

Ebben a tanulmányban a társadalmi struktúra fogalmával, összetettségével, valamint a társadalmi struktúra és a társadalmi hálózatok közötti összefüggésekkel foglalkozom. A bevezető részben röviden összefoglalom a strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogás legfőbb problémáit. Az első szakaszban meghatározom a társadalmi osztály, és ehhez kapcsolódva a társadalmi struktúra fogalmát olyan értelemben, ahogyan e fogalom az intézményes szociológia elméletébe illeszkedik. A második szakaszban azt a kérdést tárgyalom, hogy a viszonylag kisebb társadalmi csoportok struktúrái és az átfogó társadalmi csoport struktúrája egymással szorosan összefonódva léteznek. A harmadik szakaszban arra mutatok rá, hogy egy adott társadalomban jellemzően kialakul egyrészt a hatalmi társadalmi hálózat, másrészt a hűség társadalmi hálózat.

Kulcsszavak

társadalmi osztály, társadalmi struktúra, társadalmi struktúra összetettsége, társadalmi hálózat

THE CONCEPT AND COMPLEXITY OF SOCIAL STRUCTURE, AND THE SOCIAL NETWORKS

Zoltán Farkas

Abstract

This paper deals with the concept and complexity of social structure, as well as the connections between social structure and social networks. In the introductory part, I briefly summarize the main problems of the structuralist or categorical conception of social structure. In the first section, I define the concept of social class, and, in connection with it, the concept of social structure in the sense of how this concept fits in the theory of institutional sociology. In the second section, I explicate that the structures of relatively smaller social groups and the structure of the overall social group are tightly interlocked with each other. In the third section, I point out that in a given society, social networks evolve mainly in connection with individuals in authority position, and typically, both an authority social network and a loyalty social network evolve.

Keywords

social class, social structure, complexity of social structure, social network

A TÁRSADALMI STRUKTÚRA FOGALMA, ÖSSZETETTSÉGE ÉS A TÁRSADALMI HÁLÓZATOK

Farkas Zoltán

Bevezetés

A társadalmi struktúra fogalma a különböző szemléletmódokat képviselő szociológiai elméletek egyik jelentős fogalma, azonban közel sem alakult ki egyetértés a meghatározásában, illetve az értelmezésében. Ugyanakkor jelentős törekvések és várakozások irányulnak a társadalmi struktúraelmélet és az empirikus struktúrakutatás megújítására is.¹

Egy korábbi – két részben közölt – írásomban megkülönböztettem *a társadalmi struktúra fogalmának strukturalista vagy kategoriális, normativista, fenomenalista, kognitív és hálózatelméleti felfogását*, valamint kitértem azokra a felfogásokra is, amelyek szerint a hagyományos osztályelméleti felfogás idejétmúltnak tekinthető (Farkas 2015, Farkas 2016). A jelen tanulmányban kifejtendő intézményes szociológiai struktúrafelfogás a strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogáshoz áll viszonylag a legközelebb. Ezért az alábbiakban röviden utalok e felfogás különböző változatainak a legjellemzőbb vonásaira és legfőbb problémáira; valamint rámutatok arra, hogy az általam képviselt struktúrafelfogás mennyiben és hogyan kapcsolódik a strukturalista vagy kategoriális felfogáshoz, illetve e felfogás különböző változataihoz.

A strukturalista szemléletmódnak megfelelő strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogás szerint a társadalmi struktúra az egyének bizonyos kategoriális csoportjaiból, illetve társadalmi osztályából, és a közöttük lévő – elméletileg tisztázatlan – társadalmi viszonyokból épül fel. A strukturalista szemléletmódot képviselő szociológiai elméletekben jellemzően *a strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogás tisztán nominális, hagyományos osztályelméleti, konfliktuselméleti, elitelméleti, centrum-periféria elméleti és tőkeelméleti változataival találkozhatunk*. Felfogásom szerint a strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogás legfőbb hiányossága a következetes általános elméleti megalapozottság hiánya, valamint ezzel összefüggésben annak a mechanizmusnak a tisztázatlansága, ahogyan a társadalmi struktúra

¹ A társadalmi struktúra e tanulmányban tárgyalandó felfogása egy átfogó társadalomelméletbe, az általam kidolgozott, illetve még átdolgozás alatt álló intézményes szociológia elméletébe illeszkedik. A társadalmi struktúra intézményes szociológiai felfogását három, egymással szorosan összefüggő tanulmányban szándékozom közölni. A jelen tanulmányban a társadalmi struktúra fogalmának meghatározásával, a társadalmi struktúra összetettségével és szintjeivel, valamint a társadalmi struktúra és a társadalmi hálózatok közötti legfőbb összefüggésekkel foglalkozom. A második tanulmányban a társadalmi struktúra meghatározottságát és funkcióit, illetve következményeit tárgyalom. A harmadik tanulmányban egy empirikus-közeli példán szemléltetem a szóban forgó struktúrafelfogás empirikus alkalmazhatóságát, oly módon, hogy felvázolom a kapitalista társadalom társadalmi struktúráját.

meghatározza a társadalmi (és részben más emberi) jelenségeket. A strukturalista vagy kategóriális struktúrafelfogás és az intézményes szociológiai struktúrafelfogás között az a legfőbb különbség, hogy – az előbbi felfogással szemben – az általam kidolgozott társadalmi struktúrafelfogás egy átfogó szociológiai társadalomelméletbe illeszkedik, amelyben megfelelően kidolgozott az a mechanizmus is, ahogyan a – társadalmi viszonyok és helyzetek legjellemzőbb vonásait kifejező – társadalmi struktúra alapvetően meghatározza a társadalmi jelenségeket, valamint közvetve és részben meghatározza az emberi élet nem társadalmi természetű összetevőit is.

A tisztán nominális struktúrafelfogás értelmében elvileg bármilyen kategóriális ismertetőjegyek (pl. életkor, szakképzettség, foglalkozás, felekezeti hovatartozás, jövedelem stb.) szerint megadhatók a különböző társadalmi helyzetek és elkülöníthetők egymástól a társadalmi struktúrát alkotó kategóriális csoportok, amelyek valamilyen (elméletileg tisztázatlan) értelemben jelentősek a társadalmi életben (pl.: Blau 1976: 221–222, Blau 1987: 76, Laumann 1988: 16). Bár ezt a felfogást a strukturalista vagy kategóriális struktúrafelfogáshoz soroltam, elméletileg és szemléletmódját tekintve semleges felfogásnak is tekinthetjük, mert e felfogás általános elméleti szempontból szinte teljes mértékben megalapozatlan. Ehhez képest elméleti szempontból jóval megalapozottabb a hagyományos osztályelméleti struktúrafelfogás, amely szerint a társadalmi struktúra, illetve az osztálystruktúra a társadalmi osztályokat és az adott osztályok közötti társadalmi viszonyokat foglalja magában. A hagyományos osztályelméletek általában szorosan kapcsolódnak Karl Marx és/vagy Max Weber klasszikus osztályelméletéhez, és a társadalmi osztályokat a tulajdonviszonyok és/vagy – bizonyos értelemben – a munkamegosztási viszonyok, illetve a foglalkoztatási viszonyok alapján különböztetik meg egymástól (pl. Erikson–Goldthorpe 1992: 37–47; ford. 1995: 17–25, Goldthorpe 2007: 101, Poulantzas 1975, Wright 1987: 283, Wright 1997, Wright 2005a).

A tisztán nominális struktúrafelfogásban és a hagyományos osztályelméleti felfogásban kifejezetten figyelembe vett kategóriális tulajdonságokat – mint tulajdon, foglalkozás és beosztás, szakképzettség, kor, nem, faj stb. – én úgy veszem figyelembe a társadalmi struktúra elemzésében, mint a társadalmi struktúra meghatározó tényezőit, vagy mint amelyek bizonyos mértékben összefüggnek a társadalmi struktúrát meghatározó tényezőkkel. Felfogásom szerint a társadalmi viszonyok mint érdekviszonyok és társadalmi erőviszonyok képezik, illetve az e viszonyokat leegyszerűsítve kifejező társadalmi struktúra képezi azt a „közös nevezőt”, amellyel összefüggésben ezek a tényezők jelentősek mint a társadalmi jelenségek (és részben más emberi jelenségek) meghatározó tényezői.

A szűkebb értelemben vett konfliktuselméleti felfogás szerint a társadalmi struktúrát alkotó társadalmi osztályokat – a domináns osztályt és az alávetett osztályt – a hatalommal vagy uralommal (authority, domination) való rendelkezés szempontjából különböztethetjük meg egymástól, és az egyik osztály tagjainak érdekei ellentétesek a másik osztály tagjainak érdekeivel (Dahrendorf 1976, Rex 1961). Majd látjuk, hogy a társadalmi struktúrára vonatkozó felfogásom abban a tekintetben hasonló a szóban forgó felfogáshoz, hogy a társadalmi struktúra felvázolása során először a hatalmi társadalmi osztályt kell elhatárolnunk az adott társadalmon belül, és elvileg a hatalmi osztályhoz képest határozhatjuk meg a többi társadalmi osztályt. Más vonatkozásokban azonban az általam képviselt struktúrafelfogás lényegesen különbözik a szűkebb értelemben vett konfliktuselméleti felfogástól, annak megfelelően, ahogyan a társadalmi helyzet tipizálására vonatkozó felfogásom lényegesen különbözik a konfliktuselméleti helyzetfelfogástól.

Itt egyrészt azt hangsúlyozom, hogy az intézményes szociológiai struktúrafelfogásban – a szűkebb értelemben vett konfliktuselméleti felfogástól eltérően – érdemben figyelembe vesszük a valóságos érdekviszonyok összetettségét a társadalmi struktúra felvázolásában. Másrészt, a legfőbb különbség a két felfogás között az, amelyet fentebb is említettem, hogy a tár-

sadalmi struktúrára vonatkozó felfogásom egy átfogó és részletesen kidolgozott társadalomelméletbe illeszkedik. Az intézményes szociológia elméletében az érdek és az érdekviszony, a társadalmi erő és az erőviszony, a hatalom, a társadalmi viszony és a társadalmi helyzet kifejezések jelentősen más fogalmakat jelölnek, mint a szűkebb értelemben vett konfliktuselméletben és általában a szociológiai elméletekben; elvileg részletes elemzés után jutottam el a társadalmi struktúra olyan felfogásához, amelyben közvetlenül főleg e fogalmakra támaszkodom.² Az elitelméleti struktúrafelfogással, valamint a centrum és periféria megosztottságra vonatkozó felfogással kapcsolatban – a terjedelmi korlátokra tekintettel – itt csak azt hangsúlyozom, hogy az intézményes szociológiai struktúrafelfogásban az eliten vagy a centrumon kívüli népszerű társadalmi viszonyok szerinti differenciáltságával részletesen foglalkozunk.

A tőkeelméleti struktúrafelfogás szerint a társadalmi struktúrát alkotó osztályokat aszerint különböztethetjük meg egymástól, hogy az egyének milyen mennyiségű és milyen fajtájú tőkével rendelkeznek (Bourdieu 1986: 114–115). Felfogásom szerint a tőkeelméleti struktúrafelfogás legfőbb problémája az, hogy a tőke vagy társadalmi tőke fogalma meglehetősen homályos, sokértelmű és nagyon tágan értelmezett fogalom a szociológiában, amelynek jelentős mértékben megalapozatlanul tulajdonítanak igen kiterjedt magyarázó funkciót. A tőke vagy társadalmi tőke széles körben elfogadott fogalmában keverednek a felfogásom szerinti társadalmi és nem társadalmi összetevők; valamint keverednek a társadalmi szempontból cselekvési képességeknek tekinthető és a cselekvési képességeknek nem tekinthető létezők.³

Mint máshol (Farkas 2013: 243) említettem, felfogásom szerint a társadalmi helyzetnek a társadalmi erővel összefüggésben jelentős vonatkozása a tőke, illetve a társadalmi tőke; tehát a – bizonyos szempontból tágan, más szempontból szűkebben értelmezett – társadalmi tőke eloszlása szorosan összefügg a fogalmaim szerinti társadalmi struktúrával. A társadalmi struktúra meghatározottságának tárgyalása során a tőkeelméleti struktúrafelfogásban figyelembe vett szempontokat én úgy veszem figyelembe a társadalmi struktúra elemzésében, mint a társadalmi struktúra meghatározó tényezőit. Ily módon a tőkeelméleti struktúrafelfogást egy általános szociológiai elméletbe illeszttem, amelyben megfelelően kidolgozott az a társadalmi mechanizmus is, amelynek révén a tőke, illetve a társadalmi tőke mennyiségének és fajtájának az eloszlása a társadalmi struktúrával összefüggésben meghatározza a társadalmi jelenségeket, valamint közvetve és részben meghatározza az emberi élet nem társadalmi természetű összetevőit is.

Mint fentebb említettem, a társadalmi struktúra intézményes szociológiai felfogása a strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogáshoz áll viszonylag a legközelebb. Majd látjuk, hogy intézményes szociológiai felfogásban a társadalmi struktúrát majd bizonyos értelemben a társadalmi erőviszonyok és az érdekviszonyok szerinti struktúraként határozzuk

² Azonban nem a kutatás folyamatában, hanem az elmélet részletes kifejtésében jutottam el ily módon a társadalmi struktúra fogalmának meghatározásához. Valójában a nyolcvanas években, empirikus üzemszociológiai kutatásaimban kezdtem használni a szóban forgó struktúrafelfogást, még mielőtt e felfogást elméletileg kielégítő mértékben megalapoztam és kidolgoztam volna. A szóban forgó struktúrafelfogás egyik kezdeti alkalmazását lásd: Farkas 1987.

³ Egyes szerzők a tőke kifejezést használják a társadalmi szempontból közvetlenül jelentős különböző tőkefajták összességének jelölésére, és ezen belül a tőke sajátos típusaként értelmezik a társadalmi tőkét. Más szerzők a társadalmi tőke kifejezéssel jelölt fogalmat viszonylag tágabban értelmezik, és többnyire kapcsolati tőkének nevezik azt a sajátos tőkét, amit az előbbi szóhasználat képviselői társadalmi tőkének neveznek. Én az utóbbi szóhasználatához hasonlóan használom az említett kifejezéseket (Farkas 2011: 299–320), tehát az átfogó fogalmat jelölöm a társadalmi tőke kifejezéssel. Viszont a társadalmi létezőket én sajátosan értelmezem, és ebből a szempontból szűkebben értelmezem az úgynevezett társadalmi tőkét, mint mások a társadalmi szempontból jelentős tőkét.

meg. Így ez a struktúrafelfogás a strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogáshoz főleg az erőviszonyok és az érdekviszonyok figyelembevételére szempontjából áll viszonylag közel.

A tisztán nominális struktúrafelfogástól eltekintve, a strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogásban általánosan vagy széles körben elfogadott az a felfogás, amely szerint az osztálystruktúra, illetve a társadalmi struktúra lényeges vonatkozása a társadalmi erő, a hatalom vagy az uralom. A klasszikusokat nézve, az osztályok elemzésében Marx hangsúlyozta az osztályok közötti hatalmi viszonyokat, illetve a tőkés hatalmát vagy uralmát a munkások felett (Marx 1983: 427, Marx–Engels 1976: 64); Weber (1967: 241–242) viszont kifejezetten az erő (power) megoszlása jelenségeinek vagy formáinak tekintette – a rendek és a pártok mellett – az osztályokat.⁴ Poulantzas (1975: 21, 60, 118–127) szerint a termelési viszonyok, illetve e viszonyokon belül a tulajdonviszonyok kifejeződnek erők (powers) formájában, amelyek e viszonyokból erednek, azaz kifejeződnek osztályerők formájában. Parkin (1979: 44–46) szerint az osztályviszonyok legjelentősebb formái az elzárkózásban, a kizárásban és a bitorlásban megjelenő erőviszonyok. Wright (1979: 23–24; 1980: 328–329; 2000; 2005a: 9–10, 18; 2005b: 723; 2009: különösen 107–109) felfogása szerint a társadalmi osztályok közötti társadalmi viszonyok bizonyos szempontból társadalmi erőviszonyok, hatalmi (authority) viszonyok vagy uralmi (domination) viszonyok. Goldthorpe (1980: 39) szerint az osztályokat olyan foglalkozási kategóriák alkotják, amelyek tagjai a termelési folyamatot befolyásoló hatalom (authority) és ellenőrzés rendszereiben hasonló helyzetben vannak, valamint (1983: 467) a társadalmi osztályok kifejezik az adott osztályok között az erőviszonyokban meglévő egyenlőtlenségeket. Scott (1996: 5, 41) felfogása szerint a társadalmi osztálystruktúra és a társadalmi rétegződés szorosan összefügg az erővel (power, domination) és a hatalommal (authority, rule).⁵

A szűkebb értelemben vett konfliktuselmélet képviselői kifejezetten az erőviszonyok, illetve a hatalommal (authority) való rendelkezés vagy nem rendelkezés szempontjából különböztetik meg egymástól a társadalmi osztályokat, és e szerint vázolják fel az osztálystruktúrát mint társadalmi struktúrát (Dahrendorf 1976: 173–174, 201–205, 238, Rex 1961: 129). Bizonyos értelemben Lenski is főleg a társadalmi erő (power) szerint különbözteti meg egymástól a társadalmi osztályokat (Lenski 1966: 56–57, 74–75; ford. 1999: 315–316). Az elit, illetve erő-elit (power elite) és az uralkodó osztály (ruling class) elemzésének egyik fő vagy a legfőbb szempontját az erőviszonyok, illetve a hatalmi viszonyok képezik (pl. Domhoff 2014, Etzioni-Halevy 1993: 31, 43, 94–95, 201, Field–Higley 1980: 20, Mills 1972: 7–13, 22–23, Mosca 1939: 50–53, Scott 1992, Scott 2008: 28, 32–33). Scott (1992: 5) fogalmai szerint – az uralkodó osztály elemzésének megalapozásában – a tőkésosztály, a felső kör és az állami elit hasonló jelentésű kifejezések, amelyek az erő (power) gyakorlása szempontjából írják le az előnyös helyzetű csoportokat; a tőkés tulajdona erő formájában is létezik, és ilyen formában határozza meg a tőkés – tulajdonból származó – jövedelmét (64–65). Aronowitz (2003: 10, 141) felfogása szerint a társadalmi osztályok az erő (power) szerint különböztethetők meg egymástól; az osztály fogalma inkább a történetileg létrejött erőt vagy erőtlenséget fejezi ki, mint csupán a tulajdonra korlátozódna. Bizonyos értelemben a centrum és a periféria megkülönböztetése is az erőviszonyok alapján történik (Friedman 1977: 109–111, Wallerstein 2010: 47, 66–67).

⁴ A magyar fordításban a hatalom kifejezés szerepel, de az általam meghatározott fogalmak értelmében társadalmi erőről beszélhetünk (Farkas 2011: 180–183).

⁵ Úgy tűnik, hogy Scott a „domination” kifejezést a tartós erő, az „authority” kifejezést a legitim és tartós erő értelmében használja (Scott 1996: 22–23, Scott 2008: 31), a „rule” kifejezésen pedig a döntéshozásban és a vezetésben való tényleges részvételt érti (Scott 1997: 35).

A tisztán nominális struktúrafelfogástól eltekintve, a strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogásban általánosan vagy széles körben elfogadott az a felfogás is, amely szerint a társadalmi struktúra jelentős vonatkozását képezik az érdekek. A klasszikusokat nézve, Marx szerint egy adott osztály tagjainak érdekei azonosak (Marx 1983: 426–428, 476, Marx – Engels 1976: 62); Weber szerint a piaccal összefüggő gazdasági érdekek hozzák létre az osztályokat, és egy adott osztály tagjainak érdekei azonosak vagy hasonlóak (Weber 1967: 243–244, Weber 1987: 303). Nagyrészt a klasszikusokhoz kapcsolódva, a modern szociológiai irodalomban egyes szerzők szerint az osztályhelyzet magában foglalja vagy meghatározza az adott helyzetben lévő egyének érdekeit, és egy adott társadalmi osztályhoz tartozó egyének érdekei azonosak vagy hasonlóak (Dahrendorf 1976: 173–174, 201–205, 238, Hout–Brooks–Manza 2001: 58, Lenski 1966: 76; ford. 1999: 317, Marx 1983: 426–428, 476, Marx–Engels 1976: 62, Poulantzas 1975: 204, Rex 1961: 129, Scott 1992: 122–124, Scott 1996: 206, 208, Weber 1967: 242–243, Weber 1987: 303, Wright 1980: 339, Wright 2000: 962, Wright 2005a: 20–21). Wright felfogása szerint az osztályhelyzetek és az osztályok megkülönböztetésének egyik fő szempontját az anyagi érdekek képezik, és az azonos osztályhoz tartozó egyének anyagi érdekei nagyobb mértékben átfedik egymást, mint a különböző osztályokhoz tartozó egyének érdekei. A szóban forgó szerző kifejezetten az érdekviszonyokra hivatkozva indokolja azt a nézetét, hogy az úgynevezett prekariátus (a létbizonytalanságban élők csoportja) nem alkot külön osztályt a munkásosztályhoz képest (Wright 2016: 123, 128–129).

Az empirikus osztályelemzések esetenként rámutatnak a társadalmi osztályok közötti érdekviszonyok összetettségére, főleg az úgynevezett középosztályok ellentmondásos vagy kettős helyzete vonatkozásában (pl.: Wright 1980: 330–331, Wright 1989: 26–28; ford. 1999: 203–204, 206). Valamint egyes szerzők kifogásolják, hogy a szűkebb értelemben vett konfliktuselmélet képviselői eleve ellentétes érdekviszonyokat feltételeznek a hatalommal rendelkező egyének és a hatalomnak alávetett egyének között (Wright 1989: 5; ford. 1999: 180–181, Sørensen 2000: 1530). Mindazonáltal a strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogás képviselői főleg olyan szempontból veszik figyelembe az érdekviszonyokat, hogy az általuk megkülönböztetett társadalmi osztályok között eleve vagy alapvetően ellentétes érdekviszonyokat feltételeznek (pl. Dahrendorf 1976: 174, 176, Goldthorpe 1983: 467, Lenski 1966: 76; ford. 1999: 317, Marx 1983: 476, Wright 1979: 22, Wright 1997: 18, Wright 2000: 962), és nem fordítanak kellő figyelmet az egyes osztályok közötti egybeesési- vagy azonossági érdekviszonyokra. Tehát felfogásom szerint, miközben a társadalmi erőviszonyok vagy a hatalmi viszonyok jelentőségét hangsúlyozzák, a strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogás képviselői sem veszik valóságos jelentőségüknek megfelelően figyelembe az érdekviszonyokat a társadalmi struktúra fogalmának meghatározásában, elméleti kifejtésében és a társadalmi struktúra empirikus felvázolásában.

Mint fentebb is hangsúlyoztam, a társadalmi erőviszonyok és az érdekviszonyok tekintetében az általam képviselt struktúrafelfogás nagyrészt kapcsolódik a strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogáshoz. A társadalmi struktúra intézményes szociológiai felfogása azonban jelentősen eltér e tekintetben is a szóban forgó más felfogásokból, főleg a következő három vonatkozásban. Egyrészt, részben eltekintve a szűkebb értelemben vett konfliktuselmélettől és az elitelmélettől, más felfogások kifejezetten más szempontok szerint (tulajdon, foglalkozás, beosztás, szakképzettség, szerződés jellege stb.) vázolják fel a társadalmi struktúrát, és az így felvázolt struktúrát hozzák összefüggésbe főleg az erőviszonyokkal és részben az érdekviszonyokkal. Ezzel szemben az intézményes felfogásban elvileg és kifejezetten a társadalmi erőviszonyok és az érdekviszonyok szerint határozzuk meg a társadalmi struktúrát, és az így felvázolt struktúrát hozzuk összefüggésbe más olyan létezőkkel (pl. tulajdon, szakképzettség, foglalkozás stb.), amelyeket más felfogások közvetlen struktúraképző tényezőknek tekintenek. Másrészt, a legszembeűnőbb különbség az említett felfogások és az általam képviselt felfogás között az érdekviszonyok érdemi figyelembevétele szempontjából van.

Ugyanis, a társadalmi erőviszonyok mellett az intézményes szociológiai struktúrafelfogásban érdemben figyelembe vesszük az érdekviszonyokat is a társadalmi struktúra fogalmának meghatározásában és a társadalmi struktúra elemzésében. Harmadrészt, a legjelentősebb és alapvető különbség valamennyi strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogáshoz képest az, amit fentebb már hangsúlyoztam, hogy az általam képviselt struktúrafelfogás egy részletesen kidolgozott szociológiai társadalomelméletbe illeszkedik. Ebben a felfogásban azok a fogalmak, amelyekre közvetlenül támaszkodunk a társadalmi struktúra fogalmának meghatározásában, az átfogó elméleten belül rendelkeznek megfelelő magyarázó erővel.

A társadalmi struktúra és rétegződés különböző felfogásainak áttekintése alapján például Crompton (2012: 152) azt a legfőbb tanulságot fogalmazta meg a struktúra és rétegződés kutatására vonatkozóan, hogy egy új vagy javított elméleti felfogás kidolgozására irányuló törekvés, vagy az egymással versengő különböző felfogások közötti választás helyett inkább a már létező különböző felfogások alkalmazására kell összpontosítani. Nézetem szerint a struktúra- és rétegződéskutatás elméleti megújítására és a már kialakult elméleti felfogások alkalmazására irányuló kutatói irányultságok természetesen nem kizárják, hanem inkább kiegészítik egymást. Tehát elismerem a már kialakult elméleti felfogások empirikus alkalmazásának a jelentőségét, azonban itt az elméleti megújítás jelentőségét hangsúlyozom.

A magyar szociológiai irodalomban egyes szerzők elméleti vonatkozásban a társadalmi struktúrakutatások legfőbb problémájának egyrészt azt tartják, hogy az empirikus kutatások színvonalától és sokszínűségétől messze elmarad a társadalmi struktúra elemzésének elméleti megalapozottsága. Másrészt ezzel összefüggésben azt kifogásolják, hogy „a jelenkori társadalomkutatási gyakorlat döntő többsége még most sem fordít kellő figyelmet a társadalom hatalmi (itt értsd: társadalmi erő – F. Z.) és érdekviszonyainak a vizsgálatára, holott ennek nincs politikai és módszertani akadálya” (Kovách–Kuczi–Jókuthy 2006: 20). Az általam képviselt intézményes szemléletmód alapján természetesen egyetértek a struktúrakutatásokban főképpen a kielégítő elméleti megalapozást, valamint az erőviszonyok és az érdekviszonyok kellő mértékű figyelembevételét hiányoló, előbb idézett gondolatokkal. Az intézményes szociológia elméletében a társadalmi struktúrát bizonyos értelemben mint a társadalmi erőviszonyok és az érdekviszonyok szerinti struktúrát határozom meg.

A következőkben rátérek az intézményes szociológiai struktúrafelfogás tárgyalására, amely az intézményes szociológia elméletében az eddig kifejtett fogalmakra és összefüggésekre, különösen a társadalmi viszony és a társadalmi helyzet fogalmára épül. A bevezetést követő első részben meghatározom a társadalmi osztály, és ehhez kapcsolódva a társadalmi struktúra fogalmát. A második részben a társadalmi struktúra összetettségét és szintjeit tárgyalom, a harmadik részben rámutatok a társadalmi struktúra és a társadalmi hálózatok közötti legfőbb összefüggésekre.

A társadalmi struktúra fogalma

A társadalmi struktúra fogalma körüli vita főleg az állami (vagy nemzeti) társadalom vonatkozásában bontakozott ki. Azonban általános értelemben a társadalmi struktúra fogalma a különböző társadalmi csoportokra egyaránt érvényes, és a következőkben ilyen általános értelemben beszélek társadalmi struktúráról. Megjegyzem, hogy társadalmi csoporton intézményes és szűkebb értelemben társadalmi természetű csoportot értek; a társadalmi csoport tagjait rendszerbe szerveződött intézmények által létrehozott társadalmi viszonyok fűzik össze (Farkas 2010b: 259–260, 269–271). Tehát ilyen értelemben nemcsak az állami (vagy nemzeti) társadalom struktúrájáról, hanem például egy társadalmi szervezet, egy kisebb szervezeti egység (egy üzem, hivatal, kutatóintézet stb.), vagy egy település, sőt – jelentős engedmények árán, átvitt értelemben – a formálódó „globális társadalom” társadalmi struktúrájáról is beszélhetünk.

A társadalmi struktúrára vonatkozó különböző felfogások – bizonyos felfogásoktól eltekintve – általában értelmezhetők úgy, hogy a társadalmi struktúra fogalma bizonyos értelemben az adott társadalomban a társadalmi viszonyok és a társadalmi helyzetek jellegzetes vonásait fejezi ki. Én elfogadom ezt az általános felfogást, azonban a *Társadalomelmélet* tizedik és tizenegyedik fejezetében sajátos értelemben határoztam meg a társadalmi viszony és a társadalmi helyzet fogalmát, valamint sajátos értelemben különböztettem meg egymástól a társadalmi viszonyok és a társadalmi helyzetek típusait (Farkas 2013: 48–53, 55–57, 95–140, 241–244, 251–270). E felfogás szerint a társadalmi viszonyok fő összetevőit egyrészt az érdekviszonyok, másrészt a társadalmi erőviszonyok képezik, amelyek – elemi alkotórészeket tekintve – a szükségletkielégítés eszközeit és/vagy feltételeit képező cselekvési lehetőségekből és cselekvési képességekből épülnek fel. Ennek megfelelően, a társadalmi helyzet az adott egyén (vagy csoport) helyzete a társadalmi viszonyok rendszerében, amely magában foglalja egyrészt az érdekviszonyok rendszerében elfoglalt helyzetet, másrészt a társadalmi erőviszonyok rendszerében elfoglalt helyzetet. Figyelembe véve a társadalmi viszonyok típusait, az adott szubjektum érdekviszonyai és társadalmi erőviszonyai szempontjából tipizáltam a társadalmi helyzeteket, megkülönböztetve egymástól többek között a hatalmi, a kiszolgáltatott, a pártolt, a közepes tolerált stb. társadalmi helyzeteket.

A hagyományos osztályelméleti felfogáshoz kapcsolódva fogalmazhatunk úgy, hogy a társadalmi struktúrát bizonyos értelemben társadalmi osztályok alkotják, ezért – a társadalmi struktúra fogalmának meghatározása előtt – először a társadalmi osztály fogalmát kell meghatároznunk. A társadalmi osztály fogalma az egyik legvitatottabb fogalom a szociológiaelméletben, valamint a társadalmi struktúra és rétegződés kutatásában. A szóban forgó fogalomról szóló vitában gyakran keverednek az osztály kifejezés különböző értelmű használatának terminológiai problémái az osztályfogalom megfelelő meghatározásának és kidolgozásának az elméleti problémáival (Crompton–Scott 2000: 1–2, Scott 1996: 10–15, Wright 2005b: 717). A szociológiában használatos társadalmi osztály kifejezés az ókori római „classis” kifejezésből származik, amely az adózási kötelezettségek vagy a katonai szolgálati kötelezettségek fokozatokba osztását jelentette a vagyon alapján (Dahrendorf 1976: 3–4; ford. 1999: 139, Mann 1986: 252). Marx (pl. 1974: 883) szerint a társadalmi osztályokat a tulajdonviszonyok alapján különböztethetjük meg egymástól. Viszont Weber (1967: 242–243, 303) szerint a tulajdon, a tulajdon tárgya és a teljesítmények jellege szerint különböztethetjük meg egymástól az osztályokat (mint gazdasági osztályokat), és a társadalmi osztály olyan osztályok összessége, amelyek között gyakori a társadalmi mobilitás.

Fentebb már említettem, hogy a hagyományos osztályelméletek általában szorosan kapcsolódnak a klasszikus osztályelméletekhez, és a társadalmi osztályokat a tulajdonviszonyok és/vagy bizonyos értelemben a munkamegosztási viszonyok, illetve a foglalkoztatási viszonyok alapján különböztetik meg egymástól (pl.: Erikson–Goldthorpe 1992: 37–47; ford. 1995: 17–25, Goldthorpe 2007: 101, Poulantzas 1975, Wright 1987: 283, Wright 1997, Wright 2005a). E felfogásoktól eltérően, a szűkebb értelemben vett konfliktuselméletben a társadalmi erő, illetve a hatalom eloszlása szerinti konfliktuscsoportokat tekintik társadalmi osztályoknak (Dahrendorf 1976, Rex 1961). Lenski (1966: 74–80; ford. 1999: 315–321) különbséget tesz az erő szerinti osztályok, a kiváltság szerinti osztályok és a presztízs szerinti osztályok között.

Különbséget tehetünk a társadalmi osztály fogalmának relációs és graduális felfogása között (Wright 1979: 5–8, Wright 2005b: 717–718), és az előző két bekezdésben említett felfogásokra a relációs felfogás jellemző, amelyhez én is kapcsolódom. A társadalmi osztály kifejezést azonban viszonylag gyakran használják a társadalmi réteg kifejezés jelentéséhez hasonló, graduális értelemben is, az egyének bizonyos csoportjainak rangsorolására: megkülönböztetve egymástól a felső osztályt, a középosztályt vagy a középosztályokat és az alsó

osztályt. Ezt az utóbbi felfogást Wright (1979: 102–104, 108) a társadalmi osztály „egyéni tulajdonság megközelítésének” nevezi, amely nem veszi érdemben figyelembe az egyének közötti társadalmi viszonyokat.

A fenti rövid utalásokból is kitűnik, hogy a társadalmi osztály kifejezést nagyrészt különböző értelemben, nagyrészt különböző fogalmak jelölésére használják a szociológiai irodalomban. Tehát a „társadalmi osztály” kifejezés használata önmagában még igen kevésbé fejezi ki egy adott kutató felfogását vagy szemléletmódját. Én a következőképpen határozom meg a szóban forgó kifejezéssel jelölt fogalmat: *Társadalmi osztálynak nevezzük az adott társadalomban lényegében hasonló társadalmi helyzetben lévő egyének összességét. Elvileg a tipikus társadalmi helyzetek szerinti társadalmi osztályokat különböztethetjük meg egymástól (hatalmi osztály, kiszolgáltatott osztály, pártolt osztály, közepes tolerált osztály stb.).* Eszerint a *társadalmi osztályhelyzet* az adott egyén vagy csoport tipikus vagy jellemző társadalmi helyzete; e fogalomban kiemeljük az adott egyén vagy csoport valóságos társadalmi helyzetének leglényegesebb vonásait és elhanyagoljuk más vonásait.

A fenti meghatározás szerint abban a tekintetben a Weber (1987: 303) által is megfogalmazott, és a szociológiai irodalomban széles körben elfogadott felfogást fogadom el, hogy a társadalmi osztály a lényegében hasonló társadalmi helyzetben lévő egyének összessége. Azonban annak megfelelően, ahogyan az intézményes szociológia elméletében sajátos értelemben határoztam meg a társadalmi viszony és a társadalmi helyzet fogalmát, sajátosan értelmezem a társadalmi osztály fogalmát is. Eszerint egy olyan társadalmi csoportban, amelynek társadalmi viszonyai igen összetettek, és jellemzően – a rivális társadalmi helyzet, valamint a párhuzamos- és a szélső társadalmi helyzetek kivételével – megtalálható benne valamennyi tipikus társadalmi helyzetnek megfelelő helyzet, e tipikus helyzetek szerinti társadalmi osztályokat különböztethetjük meg egymástól. Azaz a legtöbb társadalmi csoportban jellemzően megtalálható a hatalmi társadalmi osztály, az erős tolerált, a támogatott, a közepes tolerált, a korlátozott, a pártolt, a gyenge tolerált és a kiszolgáltatott társadalmi osztály. Egy adott társadalomban esetleg létezhetnek általam úgynevezett párhuzamos társadalmi helyzetek és szélső társadalmi helyzetek szerinti társadalmi osztályok is (Farkas 2013: 251–253, 266–267). Azonban – azon túl, hogy az utóbb említett osztályok csak esetlegesen léteznek és rivális társadalmi osztály általában nem létezik – egy adott társadalmi csoportban nem feltétlenül található meg valamennyi tipikus társadalmi helyzetnek megfelelő társadalmi osztály.

A társadalmi helyzetek korábbi elemzésének megfelelően (Farkas 2013: 251–270), valamint e tekintetben a szűkebb értelemben vett konfliktuselméleti felfogással összhangban, a társadalmi struktúra felvázolásában először a hatalmi helyzetben lévő, illetve a hatalmi társadalmi osztályt alkotó egyéneket kell körülhatárolnunk. A hatalmi osztály tagjai az adott társadalomban együttesen és összességében kiemelkedő mértékű erővel, és ezáltal az adott társadalom nagy részével, illetve döntő többségével szemben hatalommal rendelkeznek. A hatalmi osztályon túl más társadalmi osztályokba elvileg a hatalmi osztály tagjaihoz fűződő társadalmi erőviszonyok és érdekviszonyok szerint soroljuk az egyéneket.

A strukturalista vagy kategoriális struktúrafelfogások egyik fő kérdéseként azt emelhetjük ki, hogy a társadalmi struktúrát alkotó csoportok vagy osztályok önmagukban csupán kategoriális csoportok, amelyek csak esetlegesen léteznek szervezett formában is, vagy eleve szervezett formában is létező csoportok, amelyek tagjai között rendszeres társadalmi együttműködés van (Crompton 1993: 33–36, Grabb 1984: 4, Vanfossen 1979: 9). Felfogásom szerint a társadalmi osztályok a hatalmi osztály kivételével önmagukban csupán kategoriális csoportok; tehát – a hatalmi osztálytól eltekintve – nem feltétlenül alkotnak (intézményes értelemben vett) társadalmi csoportot. Azonban elvileg esetlegesen bármely társadalmi osztály

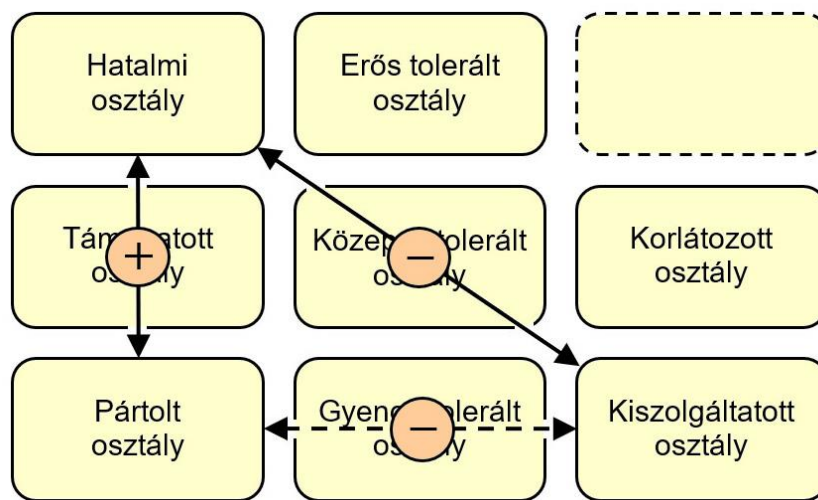
többé vagy kevésbé társadalmi csoportként, illetve társadalmi egyesülésként is létezhet.⁶ Majd később lesz szó arról a kérdésről, hogy a hatalmi társadalmi osztály elvileg miért és a valóságban mennyiben létezik társadalmi egyesülés formájában is.

A társadalmi osztály fogalmára is támaszkodva és a társadalmi osztályokat adottaknak véve, a következőképpen határozom meg a társadalmi struktúra fogalmát: *A társadalmi struktúra az adott társadalmi csoportot alkotó társadalmi osztályok, és az adott osztályok közötti tipikus társadalmi viszonyok sajátos összessége. Eszerint a társadalmi struktúra fogalma leegyszerűsítve fejezi ki az adott társadalom tagjainak társadalmi viszonyait és társadalmi helyzetét, kiemelve e viszonyok és helyzetek leglényegesebb vonásait.* A valóságban a társadalmi viszonyok között többé vagy kevésbé minden egyes egyén, illetve csoport más és más társadalmi helyzetben van. A társadalmi struktúra fogalmában elvonatkoztatunk egy adott társadalmon belül található társadalmi helyzetek közötti lényegtelenebb különbségektől, és kiemeljük e helyzetek, és e helyzeteket alkotó társadalmi viszonyok leglényegesebb vonásait.

E felfogás szerint a társadalmi struktúra a valóságban bizonyos értelemben létezik, más értelemben viszont nem létezik. Elvileg azt feltételezzük, hogy a valóságban és tényszerűen az általában igen összetett társadalmi viszonyok, valamint e viszonyokban elfoglalt, általában igen összetett társadalmi helyzetek léteznek, és nem maga a társadalmi struktúra létezik. A társadalmi struktúrát olyan értelemben és annyiban tekinthetjük valóságos és tényszerű létezőnek, amennyiben – a szóban forgó értelemben vett – társadalmi struktúra empirikus felvázolásában sikerül kiemelnünk a valóságos társadalmi viszonyok és társadalmi helyzetek leglényegesebb vonásait.

1. ábra

A társadalmi struktúra szemléltetése, kiemelve három társadalmi osztály közötti társadalmi viszonyokat

⁶ A társadalmi csoport fogalmára fentebb már utaltam, a társadalmi csoport fogalmán belül a társadalmi egyesülés és a társadalmi társulás fogalmának meghatározásához lásd: Farkas 2010b: 259–260. E fogalmakkal részletesebben majd a *Társadalomelmélet* negyedik részében, illetve ötödik kötetében foglalkozom.

Az 1. ábrán a társadalmi struktúra szóban forgó felfogását szemléltetem, kiemelve három társadalmi osztály közötti tipikus társadalmi viszonyokat.⁷ Ezzel főleg arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a társadalmi struktúra nemcsak a társadalmi osztályokat, hanem az adott osztályok közötti tipikus, illetve jellemző társadalmi viszonyokat is magában foglalja. Az adott ábrában például a hatalmi és a pártolt osztály között hatalmi viszonyok és azonossági és/vagy egybeesési érdekviszonyok vannak, a hatalmi és a kiszolgáltatott osztály között hatalmi viszonyok és ellentétes érdekviszonyok vannak, a pártolt és a kiszolgáltatott osztály közötti közvetett társadalmi viszonyok ellentétes, illetve divergens viszonyok.⁸ Mivel a társadalmi helyzeteket elvileg a hatalmi helyzetben lévő egyénhez vagy csoporthoz fűződő társadalmi viszonyok alapján határoztam meg (Farkas 2013: 251–270), és a társadalmi osztályokba az így meghatározott helyzetek alapján soroljuk az egyéneket, a társadalmi struktúra elvileg nem fejezi ki a nem-hatalmi osztályok közötti közvetlen társadalmi viszonyokat. Az adott esetben például nem fejezi ki a pártolt társadalmi osztály és a kiszolgáltatott társadalmi osztály közötti jellemző közvetlen társadalmi viszonyokat. Az elmélet engedményes szintjén és a társadalmi struktúra empirikus felmérésében figyelembe vehetjük a nem-hatalmi osztályok közötti közvetlen társadalmi viszonyokat is.⁹

Végül az osztályok és az osztálystruktúra nélküli társadalomra vonatkozó felfogásokkal (lásd pl.: Beck 2000, Beck 2003, Clark–Lipset 2001, Kingston 2000, Lee–Turner 2014, Pakulski 2005, Pakulski–Waters 1996) kapcsolatban röviden megjegyzem, hogy felfogásom szerint minden társadalmi csoportban léteznek társadalmi viszonyok és társadalmi helyzetek, és az adott viszonyok és helyzetek a viszonylag nagyobb társadalmi csoportokban, különösen az állami (vagy nemzeti) társadalomban szükségszerűen differenciáltak. Tehát azok a szerzők, akik a modern állami (vagy nemzeti) társadalom szintjén a társadalmi struktúra létezését kérdőjelezzik meg, felfogásom szerint végső soron a társadalom létezését, és ezzel együtt a szociológia létjogosultságát teszik kérdésessé.

A társadalmi struktúra összetettsége és szintjei

A társadalmi struktúra elemzésében jelentős problémaként merül fel a társadalmi struktúra összetettségének és különböző szintjeinek a témája (Bernardi–González–Requena 2006: 166–167). Mint fentebb említettem, a társadalmi struktúra felvázolása során eleve leegyszerűsítve fejezzük ki az adott társadalom tagjainak társadalmi viszonyait és társadalmi helyzeteket, kiemelve e viszonyok és helyzetek leglényegesebb vonásait. Tehát minél összetettebbek a valóságos társadalmi viszonyok és társadalmi helyzetek, annál jelentősebb problémaként merül fel az a kérdés, hogy milyen mértékben leegyszerűsítve, valamint a társadalmi viszonyok és a társadalmi helyzetek mely vonatkozásait kiemelve és mely vonatkozásait elhanyagolva vázoljuk fel a társadalmi struktúrát.

A társadalmi struktúra tárgyalása során eddig hallgatólagosan feltételeztük, hogy az adott társadalom intézményrendszere, amely az intézményes helyzetalkotó tulajdonságokkal és a dologi-technikai körülményekkel összefüggésben meghatározza a társadalmi struktúrát, belsőleg differenciálatlan. A viszonylag nagyobb társadalmi csoportok intézményrendszerei azonban általában differenciáltak, kereteik között kisebb intézményrendszerek, és ezek által

⁷ A szemléltető ábra szerinti egyszerűsített osztálymodellben nem számolunk azzal, hogy egy adott társadalomban létezhetnek úgynevezett (Farkas 2013: 251–253, 266–267) párhuzamos társadalmi helyzetek és szélső társadalmi helyzetek szerinti társadalmi osztályok is.

⁸ A közvetett társadalmi viszonyok típusairól lásd: Farkas 2013: 136–140.

⁹ Az elmélet elvont, engedményes és eklektikus szintjének a megkülönböztetéséről lásd: Farkas 2010a: 84–86.

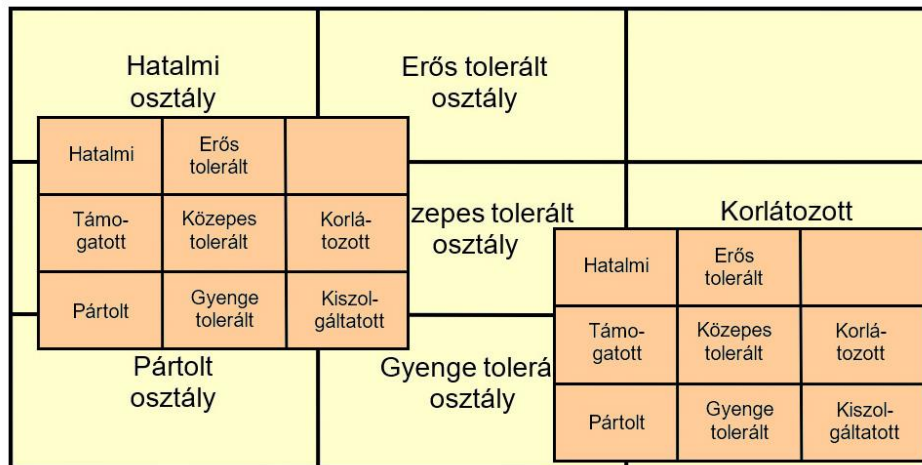
létrehozott, viszonylagos önállósággal rendelkező kisebb társadalmi csoportok és/vagy társadalmi szférák találhatóak. Például egy vállalat igazgatóságokból, főosztályokból, osztályokból, gyárakból, üzemekből stb. épül fel. A vállalat esetleg része egy nagyobb vállalkozásnak, az adott vállalkozás része az állami társadalomnak, az adott állami (vagy nemzeti) társadalom pedig a formálódó „globális társadalomban” helyezkedik el.

A viszonylag kisebb társadalmi csoportok és az átfogó társadalmi csoport tagjainak társadalmi viszonyai és társadalmi helyzetei, valamint e csoportok társadalmi struktúrái részben különböző szinteken, egyrészt a kisebb társadalmi csoportok, másrészt a nagyobb társadalmi csoport szintjén értelmezhetők, azonban e viszonyok és helyzetek, valamint az ezeket kifejező társadalmi struktúrák általában egymással szorosan összefonódva léteznek. Egy nagyobb társadalmi csoporton belül található kisebb társadalmi csoportok viszonylagos önállósággal rendelkeznek; a kisebb társadalmi csoportok belső társadalmi viszonyait nagyrészt a kisebb csoportok részben sajátos intézményrendszerei (és más sajátos tényezői) határozzák meg, de az átfogó intézményrendszerrel (és más átfogó tényezőkkel) szoros összefüggésben. Tehát a kisebb társadalmi csoportokra viszonylag sajátos társadalmi struktúra jellemző, amely azonban – az adott csoportokat magában foglaló – nagyobb társadalmi csoport struktúrájával szorosan összefügg.

Ha az empirikus kutatásban igyekszünk figyelembe venni a kisebb társadalmi csoportok sajátos társadalmi viszonyait, valamint a nagyobb társadalmi csoport átfogó társadalmi viszonyait is, részletesebben felvázolhatjuk az adott, kisebb vagy nagyobb társadalmi csoport társadalmi struktúráját. Ha viszont valamelyiktől eltekintünk, nagyobb mértékben leegyszerűsítjük a valóságos társadalmi viszonyokat és társadalmi helyzeteket, és a valóságos társadalmi viszonyoktól és társadalmi helyzetektől távolabb álló struktúrát vázolhatunk fel.

2. ábra

Az átfogó társadalmi csoport és a kisebb társadalmi csoportok társadalmi struktúrái

A 2. ábrán azt szemléltetem, hogy a nagyobb társadalmi csoporton belüli kisebb társadalmi csoportok struktúrái – csak a kisebb csoportokon belüli sajátos társadalmi viszonyokat és társadalmi helyzeteket figyelembe véve – lehetnek nagyon hasonlóak, miközben egy adott társadalmi csoport tagjai más társadalmi csoportok tagjaihoz képest nagyon különböző társadalmi osztályhelyzetben vannak az átfogóbb társadalmi struktúrában. A szóban forgó ábrában két társadalmi alcsoportot emeltem ki az átfogó társadalmi csoporton belül. Például egy vállalaton belül egy jellemzően szakmunkásokból és betanított munkásokból álló üzem és egy egyetemi végzettséggel, részben tudományos fokozattal rendelkező alkalmazottakból álló

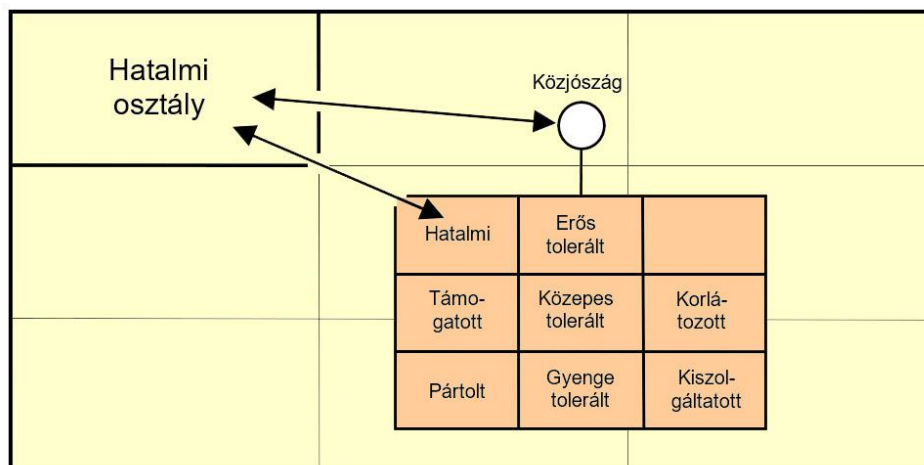
tervezői szervezeti egység társadalmi struktúrája, csupán az adott szervezeti egységen belüli körülményekkel összefüggő társadalmi viszonyokat figyelembe véve, lehet nagyon hasonló. Könnyen előfordulhat, hogy a szóban forgó két társadalmi csoportban hasonló arányban sorolhatók egyének például hatalmi osztályba, pártolt osztályba és kiszolgáltatott osztályba. Azonban az egyik és a másik társadalmi csoport tagjainak a társadalmi osztályhelyezete igen jelentős mértékben eltér az adott társadalmi szervezet egészén belül. Ezzel összefüggésben például – a két társadalmi csoport összehasonlításában – az átfogóbb társadalmi struktúrában a tervezői egység kiszolgáltatott osztályának tagjai is előnyösebb helyzetben lehetnek, mint az adott üzem hatalmi osztályának vagy támogatott osztályának tagjai.

A társadalmi csoportok, és e csoportok társadalmi struktúrái a két szinthez képest általában több szinten is értelmezhetők. Például a fentebb említett vállalat belső társadalmi viszonyai szerinti társadalmi struktúrája az állami (vagy nemzeti) társadalom átfogó struktúrájába illeszkedik és összefügg azzal; az adott állami (vagy nemzeti) társadalom struktúrája a formálódó „globális társadalom” struktúrájába illeszkedik, és összefügg azzal. Kiemelve az állami (vagy nemzeti) társadalmat, e társadalom struktúráját felvázolhatjuk csak az adott társadalom átfogó intézményrendszere (és más átfogó tényezői) szempontjából jelentős társadalmi viszonyokat és társadalmi helyzeteket figyelembe véve is. Azonban törekedhetünk arra is, hogy egyrészt figyelembe vegyük az állami társadalmon belüli kisebb társadalmi csoportok részben sajátos intézményrendszerei (és más sajátos tényezői) szempontjából jelentős társadalmi viszonyokat és társadalmi helyzeteket is; másrészt törekedhetünk az adott állami társadalom tagjainak az adott társadalmon kívüli egyénekhez és csoportokhoz fűződő társadalmi viszonyainak a figyelembevételére is.

A valóságos érdekviszonyok és erőviszonyok elemzése alapján tudjuk elhelyezni az átfogó társadalmi csoporton belüli kisebb társadalmi csoportokat, illetve e csoportok tagjait az átfogó társadalmi struktúrában; erre vonatkozóan általános elméleti szinten csak bizonyos valószínűséggel érvényes összefüggéseket fogalmazhatunk meg. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy az átfogó társadalmi csoporton belüli kisebb társadalmi csoport tagjai átfogó struktúrában belüli helyzetének felmérésében főleg két vonatkozásban érdemes figyelembe vennünk a társadalmi viszonyokat. A 3. ábrán azt szemléltetem, hogy különösen tekintettel kell lennünk egyrészt az átfogó hatalmi osztály és a kisebb csoporton belüli hatalmi osztály közötti társadalmi viszonyokra; másrészt tekintettel kell lennünk arra, hogy a kisebb társadalmi csoport tagjainak az egésze számára közjavakat képező javak közvetítésével milyen társadalmi viszonyok vannak az átfogó hatalmi osztály és a kisebb csoport tagjai között.

3. ábra

Az átfogó társadalmi struktúra és az alcsoport struktúrája közötti legfőbb összefüggések

A kisebb társadalmi csoport hatalmi osztályának a társadalmi helyzete az átfogó társadalmi struktúrában jelentős hatással van az adott kisebb társadalmi csoport egyes tagjainak az átfogóbb társadalmi helyzetére és a csoport társadalmi struktúrájára. A kisebb társadalmi csoporton belüli hatalmi osztály és az átfogó társadalmi csoport hatalmi osztálya közötti egybeesési vagy azonossági társadalmi viszonyok megszilárdítják a kisebb társadalmi csoport belső társadalmi viszonyok szerinti társadalmi struktúráját. Például azok az egyének, akik csupán a kisebb társadalmi csoport belső társadalmi viszonyait figyelembe véve pártolt vagy kiszolgáltatott osztályhelyzetben vannak, pártolt vagy kiszolgáltatott osztályhelyzetük ezáltal még határozottabb lesz.

Azonban a kisebb társadalmi csoporton belüli hatalmi osztály és az átfogó társadalmi csoport hatalmi osztálya közötti ellentétes társadalmi viszony többé vagy kevésbé az ellenkezőjére változtatja az egybeesési vagy azonossági és az ellentétes érdekviszonyok szerinti társadalmi helyzeteket. Így például azok az egyének, akik a kisebb társadalmi csoport belső társadalmi viszonyait figyelembe véve kiszolgáltatott osztályhelyzetben vannak, az átfogó társadalmi struktúrában az adott vonatkozásban pártolt osztályhelyzetben vannak; akik viszont a belső társadalmi viszonyok szerint pártolt osztályhelyzetben vannak, az átfogó társadalmi struktúrában az adott vonatkozásban kiszolgáltatott osztályhelyzetben vannak.

Azonban a társadalmi struktúra felvázolása során eleve leegyszerűsítve fejezzük ki a társadalmi viszonyokat és a társadalmi helyzeteket, tehát az előző két bekezdésben említett összefüggések csak bizonyos mértékben és csak bizonyos valószínűséggel érvényesülnek. Azt azonban határozottan kijelenthetjük, hogy a kisebb társadalmi csoporton belüli hatalmi osztály és az átfogó társadalmi csoport hatalmi osztálya közötti ellentétes társadalmi viszony többé vagy kevésbé lazítja, bizonytalanná teszi a kisebb társadalmi csoport társadalmi struktúráját.

Mint fentebb említettem, másrészt tekintettel kell lennünk arra, hogy a közjavak közvetítésével milyen társadalmi viszonyok vannak az átfogó hatalmi osztály és a kisebb csoport tagjai között. A kisebb csoport tagjainak egésze számára közjavakat képező javak közvetítésével az átfogó hatalmi osztály és a kisebb csoport tagjai közötti társadalmi viszonyok jelentős hatással vannak az adott kisebb társadalmi csoport egyes tagjainak átfogóbb társadalmi helyzetére és a csoport társadalmi struktúrájára. E tekintetben az érzékenységi vagy érdekegybeesés az átfogó hatalmi osztály és a kisebb társadalmi csoport tagjai között elvileg a kisebb társadalmi csoport tagjai egészének a társadalmi helyzetét kedvezőbbé teszi az érdekviszonyok vonatkozásában. A közjavak előállításában vagy megszerzésében az átfogó hatalmi osztály és a kisebb társadalmi csoport tagjai közötti érdekellentét viszont elvileg a kisebb társadalmi csoport tagjai egészének a társadalmi helyzetét kedvezőtlenébbé teszi az érdekviszonyok vonatkozásában.

Például egy vállalat egy adott üzemének a dolgozói számára közjóságot képeznek az üzem hosszabb távú fenntartásához és fejlesztéséhez biztosított vállalati pénzügyi ráfordítások. Ha az adott üzem hosszabb távon nagyon nyereséges, a vállalati hatalmi osztályt alkotó tulajdonosok és felső vezetők érdekével egybeesik az adott üzem dolgozóinak az érdeke az üzem hosszabb távú fenntartása és fejlesztése vonatkozásában, és ez kedvezőbbé teszi a dolgozók átfogó struktúrában belüli helyzetét. Ha viszont az adott üzem hosszabb távon egyértelműen veszteségesnek látszik, a vállalati hatalmi osztályt alkotó egyének érdekével ellentétes az adott üzem dolgozóinak az érdeke az üzem hosszabb távú fenntartása és fejlesztése vonatkozásában, és ez kedvezőtlenébbé teszi a dolgozók átfogó struktúrában belüli helyzetét.

Az eddig említett szempontokhoz képest tovább bonyolítja a társadalmi struktúra empirikus felvázolását az, ha az adott társadalmi csoporton belül különböző társadalmi életszférák léteznek, amelyek azonban általában szorosan összefonódnak egymással, és az egyes társadalmi életszférákon belüli társadalmi viszonyok és társadalmi helyzetek nagyrészt különbözőek. Például az állami (vagy nemzeti) társadalmon belül a szervezett munka szféráját te-

kinthetjük a legfőbb társadalmi szférának, de a lakóhelyi élet szféráján belüli társadalmi viszonyok és társadalmi helyzetek is jelentősek. Tehát az összetett társadalmi struktúra részletesebb felvázolásában figyelembe kellene vennünk a különböző életszférakon belüli részben különböző társadalmi viszonyokat és társadalmi helyzeteket.

A társadalmi struktúra és a társadalmi hálózatok

A hálózatelemzésben a társadalmi viszony (social relation) és a társadalmi kapcsolat (social relationship) kifejezések jellemzően egy fogalmat jelölnek és azonos – elméletileg nagyrészt tisztázatlan – valóságos létező kifejezésére szolgálnak; valamint a hálózatelemzésben gyakran a társadalmi viszony és a társadalmi kapcsolat kifejezésekkel azonos értelemben használják az összefüggés vagy kapcsolat és a kötés (connection, contact, tie) kifejezéseket is. Az intézményes szociológia elméletében különbséget tesznek a társadalmi viszony és a társadalmi kapcsolat fogalma között. A társadalmi viszony fogalmára fentebb utaltam, felfogásom szerint a társadalmi viszonyok (az érdekvizonyok és a társadalmi erőviszonyok) tényszerű létezők. A társadalmi kapcsolatok viszont tudati és normatív természetűek, elemi alkotórészeiket tekintve elvárásokból és elkötelezettségekből épülnek fel.

Meghatározásom szerint a társadalmi kapcsolat kifejezett vagy hallgatóságos megegyezés által kialakított kölcsönös elvárás és elkötelezettség adott egyének között abban a vonatkozásban, hogy elősegítik egymás érdekeinek az érvényesítését. Belső fedezetű intézmény kialakítás révén szoros társadalmi kapcsolatot hozhatnak létre az adott egyének egymás között, amely más szempontból azonossági társadalmi viszony formájában is létezik. Erkölcsi szabályok, pontosabban intézményes erkölcs kialakítása révén úgynevezett laza társadalmi kapcsolatot hozhatnak létre az adott egyének egymás között. A laza társadalmi kapcsolatokon belül, a normatív egyenlőség vagy egyenlőtlenség, illetve a mellérendeltség vagy a fölé- és alárendeltség szempontjából megkülönböztetem egymástól a partneri kapcsolatot és a hűségi kapcsolatot. A partneri társadalmi kapcsolat normatív egyenlő felek közötti kapcsolat, a hűség társadalmi kapcsolat viszont fölé- és alárendelt felek közötti kapcsolat. (Ehhez lásd: Farkas 2013: 157–171)

Fentebb utaltam arra, hogy a társadalmi csoport (rendszerbe szerveződött intézmények által létrehozott) társadalmi viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének összessége. Ebben a tanulmányban nem foglalkozom érdemben azzal a kérdéssel, hogy a szoros társadalmi kapcsolatokkal (és azonossági társadalmi viszonyokkal) egymáshoz fűzött egyének és szoros társadalmi kapcsolataik összessége társadalmi egyesülést alkot. Az egyesülésen belüli szoros társadalmi kapcsolatok rendszeres társadalmi együttműködést határoznak meg az egyének között. A laza társadalmi kapcsolatokkal egymáshoz fűzött egyének és laza társadalmi kapcsolataik összessége társadalmi hálózatot alkot, amely az egyesüléshez képest lazább szerveződésnek tekinthető. A hálózaton belüli laza társadalmi kapcsolatok által meghatározott szándékosan pozitív társadalmi hatások és kölcsönhatások alkalmasszerűek az egyének között, a társadalmi kapcsolatok adott érdekek érvényesítésére aktualizálódnak. A társadalmi hálózatokon belül különbséget tesznek a partnerségi hálózat és a hűségi hálózat között. A partnerségi társadalmi hálózat partneri társadalmi kapcsolatokkal egymáshoz fűzött egyének és partneri társadalmi kapcsolataik összessége. A hűségi társadalmi hálózat hűségi társadalmi kapcsolatokkal egymáshoz fűzött egyének és hűségi társadalmi kapcsolataik összessége.¹⁰

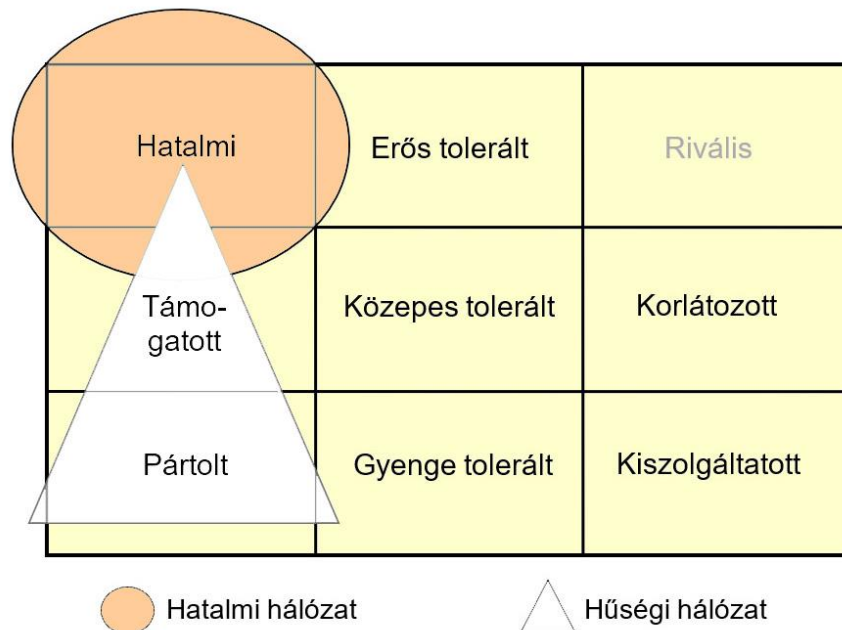
¹⁰ A társadalmi csoport és a társadalmi hálózat fogalmával és típusaival valószínűleg egy külön cikkben is, azonban főleg a *Társadalomelmélet* negyedik részében (ötödik kötetében), pontosabban a tizenharmadik fejezetében fogok érdemben foglalkozni.

Mint ahogyan ezt fentebb láttuk, a társadalmi struktúra fogalma a társadalmi viszonyok kifejezésére szolgál, a társadalmi struktúra felvázolásában elvileg a társadalmi viszonyokat vesszük figyelembe. Azonban az így értelmezett társadalmi struktúrával szorosan összefüggnek az adott társadalomban található laza társadalmi kapcsolatok, valamint a laza társadalmi kapcsolatokból felépült társadalmi hálózatok, és ezt szemléltetjük a 4. ábrán. Egy adott társadalomban a társadalmi hálózatok jellemzően főleg a hatalmi helyzetben lévő egyének köré szerveződve, illetve a hatalmi helyzetben lévő egyénekhez kapcsolódóan alakulnak ki, és jellemzően kialakul egyrészt a hatalmi társadalmi hálózat, másrészt a hűségi társadalmi hálózat.

Társadalmi kapcsolatokat és társadalmi hálózatot viszonylag hosszabb távra szóló – kifejezett vagy hallgatólagos – megegyezés által hozhatnak létre az egyének. Máshol (Farkas 2013: 95–126) viszont rámutattam arra, hogy – bizonyos társadalmi erőviszonyok és érdekviszonyok alapján – megegyezés kezdeményezése és kialakulása csak az egyik valószínű kölcsönhatás adott egyének között. Tehát a társadalmi hálózatok – a hatalmi hálózat és a hűségi hálózat – kialakulására vonatkozó összefüggéseket csak valószínűségi szinten fogalmazhatjuk, illetve fogalmazhatnánk meg. A hűségi társadalmi hálózat kialakulására vonatkozó összefüggést ezért majd valószínűségi szinten fogalmazom meg. A társadalmi struktúra következő elméleti modelljének a megalkotásához azonban eleve fel kell tételeznünk, hogy a valóságban a hatalmi osztály tagjai társadalmi egyesülésbe vagy társadalmi hálózatba szerveződnek. Az elmélet elvont szintjén a hatalmi osztály tagjainak társadalmi egyesülésbe szerveződését feltételezzük, de az elmélet engedményes szintjén társadalmi egyesülésnek tekintjük a társadalmi hálózatot is.

4. ábra

A társadalmi struktúra és a legfőbb társadalmi hálózatok

A hatalmi osztály tagjainak társadalmi egyesülésbe vagy társadalmi hálózatba szerveződését két elvi szempontra tekintettel kell eleve feltételeznünk. E két szempont közül – a terjedelmi korlátokra tekintettel – itt csak az egyikre utalok, amely empirikus szempontból jelentősebb. Nevezetesen arra, hogy ha az adott társadalomban több egyén van hatalmi helyzetben, a hatalmi osztályhoz tartozó egyéneknek erejük és hatalmuk gyakorlásához képeseknek kell lenniük a társadalmi együttműködésre. Ezért máshol (Farkas 2013: 256–258) is feltételeztem a hatal-

mi helyzet ismertetőjegyeként azt, hogy – ha több egyén van hatalmi helyzetben – a hatalmi helyzetben lévő egyéneket, illetve a hatalmi osztály tagjait társadalmi kapcsolatok fűzik össze. Ezek a kapcsolatok elvileg szoros társadalmi kapcsolatok, amelyek rendszeres társadalmi együttműködést határoznak meg az egyének között. Az intézményes szociológia elméletének engedményes szintjén vehetjük figyelembe azt, hogy valójában laza, partneri társadalmi kapcsolatok is összeköthetik a hatalmi helyzetben lévő és a hatalmi osztályba sorolandó egyéneket. Az utóbbi esetben a hatalmi osztály tagjai közötti társadalmi kapcsolatok adott érdekek érvényesítésére aktualizálódnak.

Tehát az elmélet elvont szintjén eleve feltételezzük, hogy a hatalmi osztály tagjai társadalmi egyesülésbe szerveződnek, és az elmélet engedményes szintjén lehetünk tekintettel arra, hogy a hatalmi helyzetben lévő egyének által alkotott társadalmi egyesülés helyett a valóságban inkább társadalmi hálózat létezik, amelyet hatalmi társadalmi hálózatnak nevezünk. Ez a hálózat azonban a hatalmi helyzetben lévő egyénekhez képest az egyének kissé tágabb körét is magában foglalhatja. *A hatalmi társadalmi hálózat olyan partnerségi társadalmi hálózat, amely magában foglalja a hatalmi helyzetben lévő egyéneket, valamint esetleg magában foglalja a hozzájuk közel hasonlóan jelentős erővel és a hatalmi helyzetben lévő egyének érdekeivel nagyrészt egybeeső érdekekkel rendelkező egyének egy részét is.* Tehát a hatalmi társadalmi hálózatot alkotják – mint tagok – jellemzően egyrészt a hatalmi osztály tagjai, másrészt – bizonyos valószínűséggel – a támogatott osztály és az erős tolerált osztály tagjainak egy része.

Viszonylag kisebb méretű társadalmi csoportokban (pl. kisebb társadalmi szervezetekben vagy szervezeti egységekben) elvileg nincs jelentős akadálya annak, hogy kialakuljon a hatalmi társadalmi hálózat. Azonban egyes felfogások és kutatási eredmények az állami (vagy nemzeti) társadalom esetében is alátámasztják azt a feltételezésünket, hogy kialakul egy olyan társadalmi hálózat, amely az egyénileg is a legjelentősebb társadalmi erővel rendelkező egyének egy részét, és esetleg a közel hasonlóan jelentős erővel rendelkező egyének egy részét egyesíti.

A hatalmi társadalmi hálózat fogalma az állami (vagy nemzeti) társadalomban valójában és nagyrészt az egyének azon körét és egységét foglalja magában, amelyet egyes szerzők erő-blokknak neveznek. Scott (1992: 32, 118–119) meghatározása szerint az erő-blokk „társadalmi csoportok” sajátos összefogása az állami-hatalmi pozíciók megszerzésére, amelynek tagjai főként vannak az állami-hatalmi pozíciókban. Azonban Scott szerint az erő-blokk egymással domináns és alávetett viszonyokkal egymáshoz fűzött csoportokból áll, kivéve azt a ritka esetet, amikor kizárólag egyetlen „társadalmi csoportból” toborzódik (122). Ezzel szemben, a hatalmi társadalmi hálózat tagjait elvileg partneri, azaz mellérendeltségi társadalmi kapcsolatok fűzik össze.

A legszélesebb körben elfogadott elitelméleti felfogás szerint az elitet vagy erő-elitet azok az egyének alkotják, akik az adott társadalomban viszonylag a legnagyobb társadalmi erővel rendelkeznek (lásd pl. Carroll 2008: 47, Etzioni-Halevy 1993: 94–95, Field-Higley 1980: 20, Mills 1972: 7–13, 22–23, Scott 1996: 41–42, Scott 2008: 28, 32–33). Egyes szerzők szerint az elit általában jól szervezett, de nem teljesen egységes (Domhoff 2014: 105–107, Mills 1972: 11–13, 15–16, 23–24, 287–289), más szerzők szerint az elit lehet egységes vagy megosztott (Carlton 1996: 21, Field-Higley 1980: 35–36, Scott 1992: 119–120), ismét más szerzők szerint az elit eleve megosztott (Etzioni-Halevy 1993: 31–32). Például Scott (1992: 32, 118–119) szerint az elit nem feltétlenül létezik összetartó, szolidáris csoport formájában, azonban Britanniában a testületi (corporate) elit tagjai szolidáris csoportot alkotnak, amelynek révén képesek a hatékony együttműködésre a gazdaság egészét érintő kérdésekben. Én elméletileg az adott társadalomban a nagy társadalmi erővel rendelkező – tehát az elitet alkotó –

egyének egy részének, és esetleg a közel hasonlóan nagy erővel rendelkező egyének egy részének a hatalmi társadalmi hálózatba szerveződését feltételezem.

Domhoff felfogása szerint az Egyesült Államokban az úgynevezett testületi gazdagok alkotják a hatalmi osztályt (dominant class); és a „testületi közösség” szervezetei, illetve a testületi gazdagok képesek fenntartani összetartásukat közös érdekeik érvényesítése vonatkozásában, főleg egyrészt az egymást részben átfedő tagságú igazgatótanácsok, másrészt azon szervezetek (pl. a Nemzeti Gyáripari Társulás, az Üzleti Tanács, a Gazdasági Fejlődésért Bizottság stb.) révén, amelyeket ebből a célból létrehozta. A testületi gazdagok, illetve a (testületi gazdagokhoz képest tágabb) felső osztály tagjainak körében nem mindenki ismeri egymást, de mindenki ismer valakit, aki ismer valaki mást az ország más területén. A felső osztály egymást átfedő társadalmi körök összetett hálózata, amelyeket olyan tagok kötnek össze, akik több körhöz is tartoznak. (Domhoff 2014: 39, 72) Ehhez hasonlóan, Britanniában a felső osztály tagjainak körében bár közvetlenül nem ismeri mindenki egymást, de a körükben szerveződő hálózatok összekapcsolódnak, és a felső osztály egészét személyközi kapcsolatok zárt rendszere köti össze (Roberts 2011: 176–177).

Mint ahogyan azt már fentebb említettem, a hatalmi osztály tagjainak társadalmi egyesülésbe vagy társadalmi hálózatba szerveződését eleve feltételezem, a viszonylag tágabb körben szerveződő hatalmi társadalmi hálózat kialakulását viszont csak valószínűsítem. A viszonylag nagy társadalmi erővel rendelkező egyének nagyobb valószínűséggel alkotnak társadalmi egyesülést vagy társadalmi hálózatot, mint a viszonylag kisebb erővel rendelkezők. Valamint fordítva, a társadalmi egyesülés vagy a társadalmi hálózat kialakulása hozzájárul ahhoz, hogy az egyesülésbe vagy hálózatba szerveződő egyének jelentősebb erővel, és ezzel összefüggésben esetleg hatalommal rendelkezzenek.

A társadalmi egyesülések kialakulását meghatározó tényezőkkel e tanulmányban érdemben nem foglalkozom. E tényezők részben azonosak azokkal a tényezőkkel, amelyek a partneri társadalmi kapcsolatok kialakítását is meghatározzák (Farkas 2013: 164–165). Eszerint partneri társadalmi kapcsolatok viszonylag a legnagyobb valószínűséggel olyan egyének között alakulhatnak ki, akik között egybeesési társadalmi viszonyok vannak. Ilyen viszonyok között a felek saját érdekeiket követve nagyrészt szándékukon kívül is megvalósítják egymás érdekeit. Ha ez idővel tudatosul bennük, számon tarthatják az eredetileg spontán pozitív társadalmi hatásokat és -kölcönhatásokat, és idővel mindkét fél részéről kialakulhatnak a szándékosan pozitív társadalmi hatásokra irányuló elvárások és elkötelezettségek. Az erőviszonyok szempontjából nézve, partneri társadalmi kapcsolatok a legnagyobb valószínűséggel olyan egyének között alakulnak ki, akik jelentős erővel rendelkeznek egymás vonatkozásában, és akik között a társadalmi erőviszonyok megközelítőleg kiegyenlítették, következésképpen – legalábbis hosszú távon – közel hasonló mértékben képesek segíteni egymás érdekeinek az érvényesülését.

Az adott társadalmi csoportban a hatalmi osztályhoz, illetve a hatalmi társadalmi hálózathoz kapcsolódóan jellemzően, nagy valószínűséggel kialakul a hűségi társadalmi hálózat. *A hatalmi osztályhoz kapcsolódó hűségi társadalmi hálózat hűségi társadalmi kapcsolatokból épül fel, és magában foglalja a hatalmi osztály tagjait mint fő hűdíjazókat, a támogatott osztály tagjainak egy részét mint részben hűdíjazókat, részben hűdíjazókat, és a pártolt osztály tagjainak nagy részét mint hűdíjazókat.*

A klasszikus feudális társadalom legfőbb viszonyai, illetve kapcsolatai a hűbéri viszonyok és kapcsolatok voltak. A modern állami (vagy nemzeti) társadalomban ehhez képest a hűségi kapcsolatok és a hűségi társadalmi hálózat jelentősége jóval kisebb. Azonban részben a modern társadalom is hűségi társadalom, amelyre többé vagy kevésbé jellemzőek a hűségi társadalmi kapcsolatok, illetve amelyre többé vagy kevésbé jellemző a hűségi társadalmi há-

lózat kialakulása. A modern társadalomban található kisebb társadalmi csoportokban (pl. társadalmi szervezetekben, szervezeti egységekben, településeken belül) jellemzően szintén kialakulnak a hűségi társadalmi hálózatok.

Máshol (Farkas 2013: 165–168) foglalkoztam azzal, hogy hűségi társadalmi kapcsolatok hatalmi viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének között alakulhatnak ki, amennyiben az adott egyének érdekei összeegyeztethetők, ahol a hatalommal rendelkező egyének lesznek a hűdíjazók, a hatalmi függésben lévő egyének a hűdíjasok. A hatalommal rendelkező hűdíjazók hatalmuknál fogva bizonyos társadalmi javakhoz, hűségi adományokhoz juttatják a hűdíjasokat, akik ennek ellenszolgáltatásaképpen általános hűséggel és viszonylag széles körű szolgáltatásokkal tartoznak. A modern társadalomban például nagyrészt hűségi adományokként ítélik oda a jelentős vezetői állásokat. Azok a tulajdonosok vagy felsőbb vezetők, akik érdemben döntenek arról, hogy kit neveznek ki az adott vezetői állásba, a kinevezést nagyrészt hűségi adománynak szánják, amelynek elfogadásával a kinevezendő vezető általános és hosszú távra szóló kötelezettséget vállal a kinevezésről érdemben döntő tulajdonos vagy tulajdonosok, felsőbb vezető vagy vezetők elvárásainak megfelelő magatartásra. Ily módon részben hűségi kapcsolatok alakulnak ki a kinevezésről érdemben döntő tulajdonosok vagy felsőbb vezetők és az alsóbb szintű vezetők között. Ehhez hasonlóan, a beosztotti állásokat is el lehet osztani részben hűségi adományokként, részben hűségi kapcsolatokat kialakítva az adott állások elosztásáról érdemben döntő és az adott állásokat elfogadó egyének között. További példával élve, a különböző pályázati támogatások odaítéléséről érdemben döntő egyének a viszonylag kis erővel rendelkező egyének körében gyakran főleg vagy nagyrészt hűségi adományokként ítélik oda a pályázati támogatásokat. Ily módon részben hűségi kapcsolatok alakulnak ki a döntéshozók és a pályázati támogatások kedvezményezettjei között.

A fentiekben a társadalmi hálózatok szerveződésének csak a legfőbb vonásaira mutatam rá. A valóságban társadalmi hálózatok kialakulhatnak az említett összefüggésektől eltérően, más társadalmi osztályokon belül és más osztályok között is. Ennek főleg egyrészt a társadalmi struktúra fentebb tárgyalt összetettsége a magyarázata. Másrészt az, hogy a társadalmi hálózatok viszonylag hosszabb időszak alatt alakulnak ki, így a ma létező hálózatok nagyrészt a korábbi társadalmi struktúra alapján formálódtak. Időközben jelentős mértékben átalakult a társadalmi struktúra, azonban az újabb struktúra esetleg még csak részben alakította ki az adott struktúrának megfelelő társadalmi hálózatokat.

Összefoglalás

Az ebben a tanulmányban tárgyalt társadalmi struktúrafelfogás egy átfogó szociológiai társadalomelméletbe, az intézményes szociológia elméletébe illeszkedik. Ezt a struktúrafelfogást három – egymással szorosan összefüggő – tanulmányban szándékozom közölni (erről lásd 1. lábjegyzet). A jelen (első) tanulmányban a társadalmi struktúra fogalmának meghatározásával, a társadalmi struktúra összetettségével és szintjeivel, valamint a társadalmi struktúra és a társadalmi hálózatok közötti legfőbb összefüggésekkel foglalkoztam.

A tanulmány első részében meghatároztam a társadalmi osztály, és ehhez kapcsolódva a társadalmi struktúra fogalmát olyan értelemben, ahogyan e fogalom az intézményes szociológia elméletébe illeszkedik. Eszerint társadalmi osztálynak nevezzük az adott társadalomban lényegében hasonló társadalmi helyzetben lévő egyének összességét. Elvileg a tipikus társadalmi helyzetek szerinti társadalmi osztályokat különböztethetjük meg egymástól (hatalmi osztály, kiszolgáltatott osztály, pártolt osztály, közepes tolerált osztály stb.). A társadalmi struktúra felvázolásában először a hatalmi társadalmi osztályt alkotó egyéneket kell körülhatárolnunk, és más társadalmi osztályokba elvileg a hatalmi osztály tagjaihoz fűződő erőviszonyok és érdekviszonyok szerint soroljuk az egyéneket. A társadalmi osztály fogalmára is támaszkodva és a társadalmi osztályokat adottaknak véve határoztam meg a társadalmi

struktúra fogalmát. A társadalmi struktúra az adott társadalmi csoportot alkotó társadalmi osztályok, és az adott osztályok közötti tipikus társadalmi viszonyok sajátos összessége. Eszerint a társadalmi struktúra fogalma leegyszerűsítve fejezi ki az adott társadalom tagjainak társadalmi viszonyait és társadalmi helyzeteit, kiemelve e viszonyok és helyzetek leglényegesebb vonásait.

A tanulmány második részében rámutattam arra, hogy a viszonylag kisebb társadalmi csoportok és az átfogó társadalmi csoport tagjainak társadalmi viszonyai és társadalmi helyzetei, valamint e csoportok társadalmi struktúrái részben különböző szinteken, egyrészt a kisebb társadalmi csoportok, másrészt a nagyobb társadalmi csoport szintjén értelmezhetők, azonban e viszonyok és helyzetek, valamint az ezeket kifejező társadalmi struktúrák általában egymással szorosan összefonódva léteznek. Az átfogó társadalmi csoporton belüli kisebb társadalmi csoport tagjai átfogó struktúráján belüli helyzetének felmérésében főleg két vonatkozásban érdemes figyelembe vennünk a társadalmi viszonyokat. Egyrészt, a kisebb társadalmi csoport hatalmi osztályának a társadalmi helyzete az átfogó társadalmi struktúrában jelentős hatással van az adott kisebb társadalmi csoport egyes tagjainak átfogóbb társadalmi helyzetére és a csoport társadalmi struktúrájára. Másrészt, a kisebb csoport tagjainak egésze számára közjavakat képező javak közvetítésével az átfogó hatalmi osztály és a kisebb csoport tagjai közötti társadalmi viszonyok jelentős hatással vannak az adott kisebb társadalmi csoport egyes tagjainak átfogóbb társadalmi helyzetére és a csoport társadalmi struktúrájára.

A tanulmány harmadik részében arra mutattam rá, hogy a társadalmi struktúrával szorosan összefüggnek az adott társadalomban található laza társadalmi kapcsolatok, valamint a laza társadalmi kapcsolatokból felépült társadalmi hálózatok. Egy adott társadalomban a társadalmi hálózatok jellemzően főleg a hatalmi helyzetben lévő egyének köré szerveződve, illetve a hatalmi helyzetben lévő egyénekhez kapcsolódóan alakulnak ki, és jellemzően kialakul egyrészt a hatalmi társadalmi hálózat, másrészt a hűségi társadalmi hálózat. A hatalmi társadalmi hálózat olyan partnerségi társadalmi hálózat, amely magában foglalja a hatalmi helyzetben lévő egyéneket, valamint esetleg magában foglalja a hozzájuk közel hasonlóan jelentős erővel és a hatalmi helyzetben lévő egyének érdekeivel nagyrészt egybeeső érdekekkel rendelkező egyének egy részét is. Tehát a hatalmi társadalmi hálózatot alkotják – mint tagok – jellemzően egyrészt a hatalmi osztály tagjai, másrészt – bizonyos valószínűséggel – a támogatott osztály és az erős tolerált osztály tagjainak egy része. Az adott társadalmi csoportban a hatalmi osztályhoz, illetve a hatalmi társadalmi hálózathoz kapcsolódóan jellemzően kialakul a hűségi társadalmi hálózat. A hűségi társadalmi hálózat hűségi társadalmi kapcsolatokból épül fel, és magában foglalja a hatalmi osztály tagjait mint fő hűdíjazókat, a támogatott osztály tagjainak egy részét mint részben hűdíjasokat, részben hűdíjazókat, és a pártolt osztály tagjainak nagy részét mint hűdíjasokat.

IRODALOM

- Aronowitz, Stanley (2003) *How Class Works: Power and Social Movement*. New Haven and London, Yale University Press.
- Beck, Ulrich (2000) *The Brave New World of Work*. Cambridge and Malden, Polity Press.
- Beck, Ulrich (2003) *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Századvég Kiadó.
- Bernardi, Fabrizio – González, Juan J. – Requena, Miguel (2006) The Sociology of Social Structure. In: Bryant, Clifton D. – Peck, Dennis L. (2006eds.) *21st Century Sociology: A Reference Handbook*. Thousand Oaks, Sage Publications. 162–170.
- Blau, Peter M. (1976) Parameters of Social Structure. In: (Blau 1976ed.) *Approaches to the Study of Social Structure*. London, Open Books. 220–253.
- Blau, Peter M. (1987) Contrasting Theoretical Perspectives. In: Alexander, Jeffrey C. – Giesen, Bernhard – Münch, Richard – Smelser, Neil J. (1987eds.) *The Micro-Macro Link*. Berkeley, University of California Press. 71–85.
- Bourdieu, Pierre (1986b) *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London, Routledge and Kegan Paul.
- Carlton, Eric (1996) *The Few and the Many: A Typology of Elites*. Aldershot, Scholar Press.
- Carroll, William K. (2008) The Corporate Elite and the Transformation of Finance Capital: A View from Canada. In: Savage, Mike – Karel, Williams (2008eds.): *Remembering Elites*. Malden, Oxford, and Carlton, Blackwell Publishing/The Sociological Review. 44–63. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2008.00761.x>
- Clark, Terry N. – Lipset, Seymour M. (2001eds.) *The Breakdown of Class Politics. A Debate on Post-Industrial Stratification*. Washington, Woodrow Wilson Center Press; Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press.
- Crompton, Rosemary (1993) *Class and Stratification. An Introduction to Current Debates*. Cambridge, Polity Press.
- Crompton, Rosemary (2012) *Class and Stratification*. (3rd edn) Cambridge, Polity Press.
- Crompton, Rosemary – Scott, John (2000) Introduction: The State of Class analysis. In: Crompton, Rosemary – Devine, Fiona – Savage, Mike – Scott, Jhn (2000eds.) *Renewing Class Analysis*. Oxford and Malden, Blackwell Publishers/The Sociological Review. 1–15.
- Dahrendorf, Ralf (1976) *Class and Class Conflict in Industrial Society*. London and Henley, Routledge and Kegan Paul.
- Dahrendorf, Ralf (1999) Az osztálytársadalom modellje Karl Marxnál. In: Angelusz Róbert (1999szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 138–155.
- Domhoff, G. William (2014) *Who Rules America? The Triumph of the Corporate Rich*. (7th ed.) New York, McGraw–Hill.
- Erikson, Robert – Goldthorpe, John H. (1992) *The Constant Flux. A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford, Oxford University Press.

- Erikson, Robert – Goldthorpe, John H. (1995) A kutatás elméleti alapjai, adatai és stratégiája. In: Andorka Rudolf – Hradil, Stefan – Peschar, Jules L. (1995szerk.): *Társadalmi rétegződés*. Budapest, Aula Kiadó. 11–32.
- Etzioni-Halevy, Eva (1993) *The Elite Connection: Problems and Potential of Western Democracy*. Cambridge, Polity Press.
- Farkas Zoltán (1987) A teljesítménylehetőségek elosztása az üzemben. *Közgazdasági Szemle*, 1987/10. 1198–1215. <https://www.researchgate.net/publication/316918034>
- Farkas Zoltán (2010a) *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Első kötet*. Miskolc, Bíbor Kiadó. <https://www.researchgate.net/publication/299283037>
- Farkas Zoltán (2010b) *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Második kötet*. Miskolc, Bíbor Kiadó. <https://www.researchgate.net/publication/299283151>
- Farkas Zoltán (2011) *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Harmadik kötet*. Miskolc, Bíbor Kiadó. <https://www.researchgate.net/publication/299283486>
- Farkas Zoltán (2013) *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Negyedik kötet*. Miskolc, Bíbor Kiadó. <https://www.researchgate.net/publication/299283678>
- Farkas Zoltán (2015) A társadalmi struktúra fogalmának értelmezései. I. rész. *JEL-KÉP*, 2, 97–117. <https://doi.org/10.20520/Jel-Kep.2015.2.97>
- Farkas Zoltán (2016) A társadalmi struktúra fogalmának értelmezései. II. rész. *JEL-KÉP*, 2016/2. 87–109. <https://doi.org/10.20520/Jel-Kep.2016.2.87>
- Field, G. Lowell – Higley, John (1980) *Elitism*. London, Routledge and Kegan Paul.
- Friedman, Andrew L. (1977) *Industry and Labour. Class Struggle at Work and Monopoly Capitalism*. London, The MacMillan Press.
- Goldthorpe, John H. (1980) *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*. Oxford, Clarendon Press.
- Goldthorpe, John H. (1983) Women and Class Analysis: In Defence of the Conventional View. *Sociology*, 1983/4. 465–488. <https://doi.org/10.1177/0038038583017004001>
- Goldthorpe, John H. (2007) Social Class and the Differentiation of Employment Contracts. In: *On Sociology. Volume two: Illustration and Retrospect*. Stanford, Stanford University Press. 101–124.
- Grabb, Edward G. (1984) *Social Inequality. Classical and Contemporary Theorists*. Toronto, Holt, Rinehart and Winston of Canada.
- Hout, Mike – Brooks, Clem – Manza, Jeef (2001) The Persistence of Classes in Post-Industrial Societies. In: Clark, Terry N. – Lipset, Seymour M. (2001eds.) *The Breakdown of Class Politics. A Debate on Post-Industrial Stratification*. Washington, Woodrow Wilson Center Press; Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 55–75.
- Kingston, Paul W. (2000) *The Classless Society*. Stanford, Stanford University Press.
- Kovács Imre – Kuczi Tibor – Jókuthy Emese (2006) Az osztályok, a társadalmi struktúra és rétegződés kutatásának állapotáról és megújításának szükségességéről. In: Kovács Imre (2006szerk.) *Társadalmi metszetek. Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó. 19–35.

- Laumann, Edward O. (1988) A városi társadalmi struktúra formái. *Szociológiai figyelő*, 1988/3. 15–20.
- Lee, David J. – Turner, Bryan S. (2014eds.) *Conflicts about Class. Debating Inequality in late Industrialism*. New York, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315842691>
- Lenski, Gerhard E. (1966) *Power and Privilege. A Theory of Social Stratification*. New York, McGraw–Hill Book Company.
- Lenski, Gerhard E. (1999) A hatalom és privilégium. In: Angelusz Róbert (1999szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 302–340.
- Mann, Michael (1986) *The Sources of Social Power. Volume I.: A History of Power from the Beginning to A. D. 1760*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Marx, Karl (1974) *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. Harmadik kötet*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Marx, Karl (1983) Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája. In: *Marx és Engels válogatott művei. 1. kötet*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 405–485.
- Marx, Karl – Engels, Friedrich (1976) A német ideológia. In: *Karl Marx és Friedrich Engels művei (MEM). 3. kötet*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 11–538.
- Mills, C. Wright (1972) *Az uralkodó elit*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Mosca, Gaetano (1939) *The Ruling Class*. New York and London, McGraw–Hill Book.
- Pakulski, Jan (2005) Foundations of a Post-class Analysis. In: Erik O. Wright (2005ed.) *Approaches to Class Analysis*. Cambridge, Cambridge University Press. 152–179.
- Pakulski, Jan – Waters, Malcolm (1996) *The Death of Class*. London, Sage Publications.
- Parkin, Frank (1979) *Marxism and Class Theory: A Bourgeois Critique*. London, Tavistock Publications.
- Poulantzas, Nicos (1975) *Classes in Contemporary Capitalism*. London, New Left Books.
- Rex, John (1961) *Key Problems of Sociological Theory*. London, Routledge and Kegan Paul.
- Roberts, Ken (2011) *Class in Contemporary Britain*. (2nd edn) Basingstoke, Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-0-230-34458-7>
- Scott, John (1992) *Who Rules Britain?* Cambridge, Polity Press.
- Scott, John (1996) *Stratification and Power: Structures of Class, Status and Command*. Cambridge, Polity Press.
- Scott, John (1997) *Corporate Business and Capitalist Classes*. Oxford, Oxford University Press.
- Scott, John (2008) Modes of Power and the Re-conceptualization of Elites. In: Savage, Mike – Karel, Williams (2008eds.) *Remembering Elites*. Malden, Oxford, and Carlton, Blackwell Publishing/The Sociological Review. 27–43. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2008.00760.x>
- Sørensen, Aage B. (2000) Toward a Sounder Basis for Class Analysis. *American Journal of Sociology*, 2000/6. 1523–1558. <https://doi.org/10.1086/210463>
- Vanfossen, Beth E. (1979) *The Structure of Social Inequality*. Boston, Little, Brown and Company.

- Wallerstein, Immanuel (2010) *Bevezetés a világrendszer-elméletbe*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Weber, Max (1967) *Gazdaság és társadalom*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, Max (1987) *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 1.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Wright, Erik O. (1979) *Class Structure and Income Determination*. New York, Academic Press.
- Wright, Erik O. (1980) Varieties of Marxist Conceptions of Class Structure. *Politics and Society*, 1980/3: 323–370. <https://doi.org/10.1177/003232928000900303>
- Wright, Erik O. (1987) *Classes*. London, Verso.
- Wright, Erik O. (1989) A General Framework for the Analysis of Class Structure. In: (1989 ed.) *The Debate on Classes*. London and New York, Verso. 3–43.
- Wright, Erik O. (1997) *Class Counts: Comparative Studies in Class Analysis*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Wright, Erik O. (1999) Általános keretrendszer az osztálystruktúra elemzéséhez. In: Angelusz Róbert (1999szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 178–221.
- Wright, Erik O. (2000) Working-Class Power, Capitalist-Class Interests, and Class Compromise. *American Journal of Sociology*, 2000/4: 957–1002. <https://doi.org/10.1086/210397>
- Wright, Erik O. (2005a) Foundations of a Neo-Marxist Class Analysis. In: (Wright 2005ed.) *Approaches to Class Analysis*. Cambridge, Cambridge University Press. 4–30. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511488900.002>
- Wright, Erik O. (2005b) Social Class. In: George Ritzer (2005ed.): *Encyclopedia of Social Theory. Volume II*. Thousand Oaks, London and New Delhi, Sage Publications. 717–724. <https://doi.org/10.4135/9781412952552.n270>
- Wright, Erik O. (2009) Understanding Class. Towards an Integrated Analytical Approach. *New Left Review*, Nov–Dec. 101–116.
- Wright, Erik O. (2016) Is the Precariat a Class? *Global Labour Journal*, 2016/2: 123–135. <https://doi.org/10.15173/glj.v7i2.2583>